

103081

Samtiden 1947

Benjamin Vogt:

QUISLING: MENNESKE OG FORBRYTER

I forordet til sin bok «Gjennom Kaukasus til Volga», taler Fridtjof Nansen Quisling for hans «utrettelige elskverdighet som reisefelle». Nansen hadde da kjent Quisling i syv år. Elskverdighet er jo ikke det trekk som verden i dag først og fremst forbinder med Quislings navn, enn si utrettelig sådan.

Under saken mot Quisling opptrådte fire andre fremtredende norske borgere, to sivile og to militære, og gav Quisling det beste moralske skudsmål. Mest bemerkelsesverdig var general Ruges vitnemål, for det må høre til sjeldenhetene i alle lands rettshistorie, at kommanderende general under en krig, senere vitner til fordel for den som har søkt å stanse hans mobilisering og hindre hans kamp. Denne objektivitet tjener vårt rettsliv til ære. Et av de andre av disse vitner som hadde kjent Quisling i femti år, betegnet ham som en trofast, snill og god venn.

At den norske påtalemyndighet ikke delte denne oppfatning er rimelig. Men også den britiske aktor i Nürnberg-saken hadde noe å si om Quisling: «Rosenberg fant i den norske Vidkun Quisling et sant mønster på en femtekolonne-agent, selve den personifiserte troløshet.» Det er derfor ikke underlig at forsvareren talte om «Quislings gåte». Og det var mange som etter at saken var avsluttet, ikke kunne få klart for seg hvordan denne filantrop og redningsmann fra Russland kunne forvandles til en forræder og niddingsmann i sitt eget land. Mange, kanskje særlig blant de utenlandske tilhørere, satt igjen med en uklar følelse av at årsaken, iallfall delvis, var å søke i norske politiske forhold: manglende forsvarsberedskap, forvirret utenriksledelse og kanskje mangel på renskarne politiske personligheter. Quisling var den ropt som hadde ropt i ørkenen, men da han intet svar fikk, søkte han det som for ham stod som den nest beste vei ut av uføret.

¹ Artikkelen er inntatt i en litt annen form i «Svensk Juristtidning».

Quisling selv var ellers ikke enig i dette med «gåten». Han tok overhodet rett som det var avstand fra sin fremragende dyktige forsvarer. Quisling sier i sin forklaring for høyesteretten: «når man taler om gåten Quisling, så står det for meg som problemet har en helt annen karakter, nemlig gåten: det norske folk. At jeg som i 40 år har gått inn for mitt land med en slik brennende kjærlighet, og i 15 år har ofret alt for mitt land, at jeg skal sitte her som landssviker, det er for meg en gåte at det norske folk kan være slik beskaffen!»

En straffedomstols sak er å ta stilling til bestemte poster for hvilke tiltalte anklages. Selv om visse sider av hans karakter blir belyst av hensyn til vurderinger av hans subjektive straffeskyld, sier det seg selv at domstolenes oppgave ikke er å gi et fullstendig bilde av hans liv og utvikling. Det er derfor ikke å undres på at man under rettsforhandlingene ikke kan sees å være kommet fram til løsningen av «Quislings gåte». En stor del av Quislings liv og virke ble imidlertid ført i offentlighetens rampelys, og vi har mange og klare holdepunkter for bedømmelsen av hans karakter og livshjebne. I denne korte oversikt kan jeg ikke gå tilbake til hans barndomstid, men tar mitt utgangspunkt i hans opphold i Russland som ble avgjørende for hans videre utvikling. Senere skal jeg se på visse karaktertrekk som de framgår av hans egne uttalelser.

Da Quisling i 1918 ble knyttet til den norske legasjon i Petrograd som militærattaché var de fremmede ambassader og legasjoner allerede i oppløsning. Etter bolsjevikenes overtagelse av makten ble ministrene etter hvert kalt hjem, og ledelsen av de norske interesser ble til slutt overdradd en norsk kaptein og forretningsmann, Frederik Prytz, som fikk status som chargé d'affaires. Ettersom de andre stasjoner likviderte, ble for manges vedkommende deres interesser overlatt i nordmennenes varetekt, og til slutt representerte de to offiserskamerater, Prytz og Quisling, nær sagt den halve verden. Det betydde ikke at de diplomatiske forretninger var av betydelig omfang, tvert imot, der forelå ikke de nødvendige betingelser for arbeid. Hele landet var i et eneste virvar av borgerkrig (og allierte ekspedisjonskorps), og restene av den norske legasjon representerte kun en hårfin tråd av for-

bindelse mellom bolsjevikene og den øvrige verden. De to venner opprettholdt en preker og nokså obskur tilværelse i tsarens gamle hovedstad, inntil også de måtte reise hjem. Quisling ble deretter utnevnt til militærattaché i Helsingfors hvor han samvittighetsfullt utførte det arbeid som et lite lands attachéer kan gjøre i et annet lite land.

I august 1921 undertegnet Fridtjof Nansen en avtale med den daværende russiske utenrikskommissær, Tsjitsjerin, angående utenlandsk hjelp til nødsdistriktene, etter mønster av Herbert Hoovers American Relief Administration. Nansens arbeid, som ble støttet av en rekke fremmede stater og organisasjoner, kom til å omfatte mange områder, både vitenskapelige, tekniske og humanitære. Det ble satt i gang «experimental farms» og skaffet utstyr til disse. Det ble skaffet vitenskapelige bøker til gjenoppbygging av bibliotekene. Der var en avdeling for offentlig helse og medisinske hjelpemidler. Der var utdeling av mat til nødlidende, og programmet omfattet også hjemsendelse av de mange russiske flyktninger i Bulgaria og Konstantinopel.

Nansen var en mann som la sine planer og valgte sine medarbeidere med den største omhu. Som hovedrepresentant i Russland ansatte han Mr. J. H. Gorvin, og til å stå for matutdelingen i Ukraina, Vidkun Quisling. Quisling rapporterte til Nansen gjennom Gorvin. Quisling hadde ingen del i planleggelsen av organisasjonen eller noe ansvar for hovedadministrasjonen. Nansens humanitære mesterstykke, å få utlandet til å samarbeide om hjelp til Sovjetunionen så nær etter revolusjonen og lenge før Sovjets representanter var anerkjent i utlandet, var heller ikke Quisling med på. Med sine gode språkkunnskaper, sin gode utdanning for øvrig og dessuten med en viss tyngde i sitt vesen, gjorde han et utmerket arbeid der han var satt: som avdelingssjef for matutdeling med bopel i Kharkov.

Når Quisling sier i sin forklaring for lagmannsretten at «Nansen var en stor mann, en kunstnerisk fremstående mann, en vitenskapelig fremstående mann, men det praktiske arbeid var det meg som gjorde. Det var meg som gjorde arbeidet i Russland . . .», så er dette altså ikke i overensstemmelse med de faktiske forhold. Når derimot Nansen takker Quisling for hans «ypperlige arbeid» i denne tid, er det helt sikkert et

korrekt uttrykk for Nansens mening. Uttalelsen må bare sees i lys av hva Quislings arbeid og ansvar var.

Senere hadde Quisling andre oppgaver for Nansen i Russland og Mellom-Østen. Han var således sekretær og tolk for Nansens ekspedisjon i Armenia. Men det oppstod aldri noe fortrolig forhold mellom de to menn. Dette er også bekræftet til meg av Nansens to sønner.

Våren 1928 kom professor i slaviske språk ved Oslo universitet, Olaf Broch og hans frue, til Moskva til arkivstudier, og bodde et par måneder i den britiske legasjons hus hvor Quisling hadde sitt hushold. Overfor professoren og fruen gav Quisling uttrykk for å være forbigått i sitt militære avansement, og det i såpass sterke ord at professor Broch ved sin hjemkomst til Oslo, oppsøkte Fridtjof Nansen med det formål å oppklare en mulig misforståelse, eller i hvert fall avdemppe Quislings følelse av at man ikke tilstrekkelig verdsette hans arbeid. Nansen uttalte ved den leilighet — i henhold til brev fra professor Broch til arkitekt Odd Nansen —: «Jeg kan ikke bli klok på den mannen, han sier aldri noe.» En antydning fra Brochs side at man kanskje kunne tilfredsstille Quisling ved at der ble skaffet ham en Olavsorden for hans arbeid for Nansen, falt ikke i god jord hos Nansen, forteller Broch. Nansen uttalte at han om det falt seg så skulle tale med de militære myndigheter om Quislings oppfatning av at han var blitt forbigått i avansement, hva Nansen for øvrig ikke trodde, men mer ville han ikke foreta seg. Broch forteller at Nansen ved den leilighet var mindre elskverdig i sin måte enn ellers når han søkte ham, så han måtte spørre seg selv hva årsaken var.

Quisling som i lagmannsretten hevdet å ha reddet hundretusener, ja millioner fra døden, fikk ikke ridderkorset av St. Olav. Det har vært gitt for mindre tjenester.

Noe brudd eller uvennskap mellom Nansen og Quisling oppstod dog ikke. Uttalelsen om Quislings «utrettelige elskverdighet» er av senere dato enn samtalen med professor Olaf Broch. Jeg kan ikke gå i større detalj om denne sak her, og når jeg har behandlet den såpass omstendelig, er det fordi Quisling med urette har søkt å identifisere seg med Nansens ånd og arbeid. En rikdom av opplysninger om Quislings tid i Russland finnes i dr. Arnold Ræstads etterlatte manuskript

om Quisling. Ræstad var norsk utenriksminister da Nansen forberedte sin hjelpeaksjon, og ble av Nansen rådspurt om Quisling.

Vi har et annet godt eksempel på hvor lett en myte kan skapes, i Quislings hevdelse av å ha representert Storbritannias interesser i Russland. Mange har kritikkløst godtatt denne påstand, skjønt det skulle si seg selv at en stormakt ikke lar seg representere hos en annen stormakt gjennom en person av fremmed nasjonalitet. Den daværende sjef for den norske legasjon i Moskva, minister Urbye, uttrykte forholdet korrekt under sitt vitnemål i lagmannsretten: «Dengang da Norge ble overlatt varetagelsen av de engelske interesser i Sovjet-Samveldet, ble han (Quisling) av departementet utnevnt til å være til hjelp ved legasjonen.» Det arbeid som Quisling der utførte — først sammen med en fast sekretær, senere på egen hånd —, skjedde selvfølgelig under ministerens ansvar og ledelse. Alle diplomatiske spørsmål av noen betydning, som f. eks. gjenopptagelsen av forbindelsen mellom de to stormakter, ble det forhandlet om på høyere nivå. Med utgangspunkt i disse forhold telegraferer Quisling den 11. oktober 1939 til Chamberlain et forslag til fred mellom England og Tyskland som begynner med ordene: «Having been charged with the care of British interests in Russia . . .». Quisling var på det tidspunkt uten enhver offisiell stilling og uten noe offisielt oppdrag i Norge. Det kan konstateres at få tidligere temporært ansatte legasjonssekretærer har vist større initiativ.

Også minister Urbye gav imidlertid uttrykk for at Quisling utførte et utmerket arbeid på legasjonen. Når jeg dveler ved disse forhold er det ikke for å redusere Quislings innsats i Russland ad absurdum. Det er for å redusere hans egen absurde omtale av sitt arbeid til rimelige proporsjoner. Etter hvert som vi får fakta ved Quislings liv og virke i normalt perspektiv, nærmer vi oss fra den ene side løsningen av «Quislings gåte». Jeg tror vi skal komme atskillig nærmere.

Innimellom sine offentlige oppdrag arbeidet Quisling for sin gamle venn og offiserskamerat Prytz. I 1927 kom russerne på sporet av en kjempemessig valutavindul som angikk et selskap Prytz i 1923 hadde fått konsesjon på av Sovjet. Takket være venners hjelp slapp Prytz over grensen akkurat

som portene smalt igjen bak ham. Quisling som var implisert ble underkastet et fire timers forhør av G. P. U. Han var på den tid tilknyttet legasjonen og hadde adgang til å påberope seg diplomatisk immunitet. Enten det var dette eller andre årsaker som gjorde at russerne lot ham gå, kan ikke sies med sikkerhet, da dokumentene angående saken ikke er offentliggjort av Sovjet. Hva som er på det rene er at Prytz reddet unna en personlig formue på flere hundre tusen pund, og at han i årene fremover var den økonomiske støtte bak Quislings politiske virksomhet i Norge. Under krigen ble Prytz finansminister — det kunne jo passe — i Quislings «regjering». Han døde imidlertid før kapitulasjonen.

Prytz er den ene av de to store skyggeskikkelser i Quislings liv. Den annen er Hildisch, tysk av fødsel men norsk forretningsmann. Prytz var tilhenger av Rosenberg på den tid da Quisling selv nærmest var kommunist. Hildisch var personlig nærstående venn av storadmiral Raeder. Under lagmannsrettssaken ble det opplyst at Hildisch under krigen hadde overdradd Quisling kr. 400 000 mot å få tilsagn om skattefrihet. Andre finansielle manipuleringer mellom dette trekløver er under etterforskning, men da Hildisch' sak er sub judice skal jeg ikke komme nærmere inn på dette, men nøye meg med å konstatere forbindelseslinjene: Quisling — Prytz — Rosenberg, og Quisling — Hildisch — Raeder.

Etter hjemkomsten fra Russland hadde Quisling en kortvarig, men stormfull periode som parlamentarisk politiker, som er så vel kjent at jeg ikke behøver å komme inn på den her. Men fra 1933 var han uten enhver fast grunn under føttene. Han var avskåret fra den militære løpebane hvor han hadde satt seg selv utenfor. Den kritikk som har vært rettet mot generalstaben for at den ikke ville forlenge hans permisjon med et «par måneder», kan ikke sees å være berettiget. Da spørsmålet om forlenget permisjon kom opp hadde Quisling, skjønt ganske ung offiser og skjønt han ikke hadde avlagt generalstabseksamen, vært utenfor arbeidet i generalstaben i ca. fem år. Det må sies at generalstabschefen hadde vært rundhåndet med permisjonsbevilgning, og det tidspunkt kom da Quisling måtte velge mellom det ene eller det annet yrke. Han valgte selv å bli i Russland, og ble der i seks år til. Dette er av den slags valg de fleste blir stilt

overfor i sitt liv, og når man velger den ene utvei kan man ikke med rette klage over at den annen ikke holdes åpen.

Quisling hadde videre satt seg selv utenfor som parlamentarisk politiker, etter de voldsomme scener han hadde stelt til med i stortinget. Uten å varsku sine kolleger i ministeriet brukte han stortingets talerstol til å rette beskyldninger mot de to arbeiderpartier av omtrent samme karakter som han selv mange år senere stod anklaget for. Hvert av disse partier hadde han tidligere forgjeves søkt forbindelse med under sin Russlandstid. Jeg innskyter her at Quisling sommeren 1910 — altså etter okkupasjonen — i en privat samtale med arkitekt Odd Nansen, innrømmet sin kommunistiske inklinasjon i de årene. Dette bekreftes for øvrig av hans egne artikler og samtaler som flere av oss hadde med ham i årene utover til 1926. Men disse kollbøtter i politikken med de hysteriske utslag i ytterliggående retninger, gjorde ham ikke lenger akseptabel som parlamentarisk politiker.

Som forretningsmann og administrator hadde han også mistet fotfestet. Den lange rekke av spesialverv i Russland hadde ikke utdannet ham for noen alminnelig stilling i hjemlandet. Quisling befant seg derfor da han nærmet seg de femti år uten arbeid og uten utsikter, på et tidspunkt da hans fremtid måtte fortone seg for ham som «nå eller aldri». Med sin ærgjerrighet, og sin fanatiske uvilje mot å være «utenfor», var han moden for et nær sagt hvilket som helst fremstol.

I egentlig økonomisk nød var han dog ikke. Han hadde sin reduserte militære gasje, og hans personlige behov var små. Denne gasje hadde imidlertid ikke strukket til hvis det ikke hadde vært for to andre omstendigheter. Prytz og andre tok seg av hans politiske utgifter. Hva Quislings mer personlige utgifter angikk, hadde han som han sier sitt «innbo». Dette mystiske innbo som figurerer med et større beløp under saken, var russiske verdisaker som Quisling i likhet med mange andre utlendinger hadde kjøpt for en slikk og ingenting i årene etter revolusjonen, og som han med sin diplomatiske status uten vansker hadde fått med seg ut. Prytz hadde skaffet seg en tidligere formue på samme måte.

Når det sies at Quisling var en mann uten interesse for penger, er det en sannhet med modifikasjoner. Både Prytz og Quisling var innblandet i flere usmakelige rettssaker an-

gående salg av verdisaker, derav hadde Quisling en i Amerika i 1937. Det som med sannhet kan sies om Quisling er at hans personlige behov var små, men hans ærgjerrighet var av så grenseløse dimensjoner, at hvis penger ble et nødvendig middel for å fremme hans ambisjoner, gjorde han hva det skulle være for også å skaffe seg disse. På skolen i Skien og på Krigsskolen var økonomisk makt ikke blitt noe ledd i hans planer, og det fortonet seg for hans klassekamerater som om denne grublende og avholdende gutt var en asket. Og han var heller ikke opptatt av å ha det bekvemt. Jeg har spist og løsjert sammen med Quisling på landet i Russland under de mest primitive forhold, og han syntes vel fornøyd.

Quisling tok derfor ikke sølvtøy fra det Norske Selskab i Oslo fordi han var opptatt av å spise på sølv. Han tok solv, malerier og møbler fordi disse gjenstander i hans bevissthet hang sammen med hans maktstilling. Men da han hele tiden er seg sin personlige nøkternhet bevisst, kan han ikke forstå at han har gjort noe galt. Han avviser med forakt aktors anklage: disse «møbelforskyvninger» som han kaller dem, interesserer ham ikke. Dette er ikke skuespill. Når han taler om disse ting følger han seg som «statssjef», l'État c'est moi! Men saken er jo at etter norsk rettsoppfatning kan heller ikke en statssjef — ikke engang en rettmessig sådan — tilegne seg sin forgjengers og andres private eiendom, fjerne identitetsmerkene og ta dem i bruk i sin private bolig. Quisling ble derfor dømt etter tyveriparagrafen, § 257, i den norske straffelov, og denne del av dommen ble ikke appellert.

Vennene stod helt uforstående overfor disse fenomener. Deres vitnesbyrd gir overhodet mer bidrag til forståelsen av deres egen psykologi enn til bedømmelsen av Quislings. Quisling som ung og Quisling som eldre, måtte etter deres oppfatning være to helt forskjellige personer. Men det er ikke så. Den svenske psykolog Pehr Henrik Törnberg har sikkert rett når han i sin studie: «Människan Quisling inför rätta», sier at «han är samma människa. En karaktär förändrar sig inte i sina grunddrag.» Saken er at mellom 1905 og 1915 ligger to verdenskriger, en stor proletarisk revolusjon, to fascistiske revolusjoner, og en rastløs nordmanns søken etter makt over andre mennesker i en hvilken som helst form, enten som dux i klassen eller som duce på slottet. I de jevne og rolige

tider — politisk sett — som var karakteristiske for Quislings ungdomsår, forelå ikke mulighetene for tilfredsstillelse av hans maktbegjær. Hitlers overtagelse av makten gav vekstbetingelsene for disse sider av Quislings karakter. Heller ikke skal man i denne forbindelse se bort fra hans tidligere forsøk på å komme i forbindelse med kommunistene. De ytterliggående ideologier, både på venstre og høyre fløy, gir spillerom for eventyrere av typen Quisling på en ganske annen måte enn den fra viktoriatiden nedarvede parlamentarisme.

Den nåværende norske minister i Stockholm, professor Bergersen, som i sin tid også var sammen med Quisling i Russland, har gjort meg oppmerksom på et eiendommelig trekk ved Quislings interesser der borte. En skulle tro at Quisling som generalstabsoffiser ville nytte leiligheten til å kaste seg over studiet av borgerkrigens lærdommer og av den røde hær. Men der er intet som tyder på at han i Russland har viet militære spørsmål noe dyperegående studium. Det som opptok ham på denne tid var hans «etiske system», det som senere ble til «universismen». Quisling var nemlig alltid opptatt av ett eller annet bortenfor det han holdt på med. På skolen med høyere matematikk, på Krigsskolen med kinesisk, i sitt humanitære arbeid med røde garder, som legasjonshjelp med «etiske systemer» (som vel å merke skulle skaffe ham tilhengere over hele verden), som parlamentariker med et anti-parlamentarisk parti. Og selv da man skulle ha trodd han hadde nådd sitt mål og var blitt «minister-president» i Norge, da var det «Europapakten» som fanget hans tanker og interesser. Eller for å sitere ham selv i lagmannsretten: «Hva betydde det for en som virkelig strebet etter makten, å ha makten i dette land på 3 millioner?»

Det ville være lite treffende å kalle Quisling en drømmer, for det er intet svermende over hans tankebilder. Fantastiske som de på én måte er, så er de på den annen side like konkrete som Hitlers eller Görings. Det er også misvisende å kalle ham opportunist. Quisling hadde opportunistens ene attributt, nemlig å gripe enhver sjanse, uansett hvor selvmotsigende hans liv derved ble. Men han hadde ikke det annet, nemlig å vente på at sjansen skulle komme. Han var meget mer hva angelsakserne kaller en «schemer», en intrigant på lang sikt. Mens de fleste søker å arbeide mot nærliggende mål,

men å bruke varige argumenter og holdbare midler, gikk Quisling den omvendte vei. Han arbeidet mot ærgjerrige og fjerne fremtidsperspektiver, men brukte et hvilket som helst argument og ethvert middel.

Det var et sterkt drag av illojalitet i hans karakter. Det var mens han arbeidet for Nansen at han planla de «røde garder». (Saken ble først kjent et år etter Nansens død, ellers hadde Nansen neppe skrevet sin attest til Quisling før han døde). Da han var medlem av «Fedrelandslaget» skapte han «Nordisk Folkereising». Da han var medlem av Hundseids regjering gikk han til det i norsk politikk uhørte skritt å sende et klagebrev på sin overordnede statsministeren direkte til H. M. Kongen.

Men hans illojalitet var forbundet med ønsket om å behage dem han i øyeblikket stod overfor. «Da lagmannen avbrøt meg i går,» sier han i lagmannsretten, men tilføyer straks: «på en for øvrig vennlig og elskverdig måte.» I lagmannsretten sier han om Høyesterett at det er ikke sikkert at en sak blir riktig avgjort i Høyesterett for Høyesterett kan også ta feil. Men når han selv står overfor Høyesterett takker han to ganger i servile ordelag for at han får lov å uttale seg i denne rett «fordi jeg i lagmannsretten hadde følelsen av ikke å stå foran dommere, men foran bare anklagere.»

Quislings forklaring i lagmannsretten er det mest selvsøgende dokument det er falt i min lodd å lese. Det vrirler av selvmotsigelser og uhyrlige påstander. La meg ta et eksempel. Vi norske talte i Russland om at fire-fem av vår omgangskrets var blitt borte uten forklaring. Det betydde ikke nødvendigvis at de var blitt «likvidert», jevnfør Litvinoff som ble borte, kom tilbake og forsvant av bildet igjen. I Quislings fremstilling i lagmannsretten blir dette til: «Når man har vært i selskap hvor 4—500 var til stede, og man var den eneste som slapp levende fra det . . .» Han gjør et stort nummer av at han trosset store farer ubevepnet. Så vidt jeg husker gikk ingen utlendinger med våpen. Det var formodentlig forbudt. Den oppmerksomme leser vil finne et utall av lignende fantasibilder: «Trotski ville ha meg til stabssjef.» — «Det var neppe den stilling jeg ikke kunne oppnådd i Russland.» — «Nansen kunne blitt president.» — «Det som gjelder er å skape Guds rike på jorden . . . Og jeg formet ut

dette i en lære på vitenskapelig grunnlag, — også mange andre ting og utlegninger — og jeg spredte det ut over Russland, og jeg fikk mange tilhengere ut over hele Russland . . . » «Jeg organiserte de nasjonale bevegelser ute i Europa», osv. osv. Det ville sikkert være uriktig av dette å slutte at Quisling stod og løy med vitende og vilje. Forholdet er snarere at når han kom i sinnsbevegelse ble skillet mellom det faktisk opplevde og det tenkte eller drømte utvisket av hans hjerne. Som han står i retten og forsvarer sitt liv og sin ære overveldes han av medynk med seg selv, og ordene følger ikke lenger tanken, men tanken tilpasser seg til de mest virkningsfulle ordene han kan finne fram til.

En spør seg selv hvordan denne tale kunne gjøre så stor virkning på tilhørerne som den utvilsomt gjorde. En forklaring er at Quisling talte med stor varme, for han snakket om det eneste som interesserte ham på jorden: seg selv. I halvannen dag la han ut for den forsamlede verdenspresse om sine meriter, og til dels svinget han seg opp til virkelig veltalenhet. En annen forklaring er at han blandet Guds rike og fedrelandet inn på en måte, som forbundet med hans egen tilsynelatende intense overbevisning, kunne virke besnærende. Men mest inntrykk — iallfall på utlendingene — gjorde utvilsomt hans skildring av sin oppvekst i den fjerne fjelldal. Hans egne ord er følgende: «Jeg har vokset opp i en trang fjelldal som den gang ennå var et vilt landskap og hvor det bodde kanskje til dels ville folkeferd.» Landskapet var nok i sine hovedtrekk det samme den gang som i dag. Og hva bøndene i Fyresdal angår kan en berolige mulige reisende med at de er ikke villere enn bøndene på Gran, og langt mindre ville enn byfolk flest. En tredjedel av Norges befolkning er vokset opp i lignende fjord- og fjelldaler, og de hører til de sindigste og roligste folk vi har i Norge. Men nettopp denne beskrivelse gikk som varmt hvetebrød i verdenspressen.

Quisling taler selv ofte om sitt profetiske klarsyn. Han utgav jo også en bok om det: «Quisling har sagt det.» Quisling hadde profetens alle fakter. Men han hadde et lånt program. Han var jødehater i et land hvor det nesten ikke finnes jøder, og slett intet jødeproblem. Han var bolsjeviketer, han som

ville laget røde garder. Når han blir konfrontert med dette sier han at bolsjevikene forandret seg og dermed også hans oppfatning. Men i sin 17. mai tale på Klingenberg i Oslo 1943, da det gjaldt å bevise at han hadde vært forut for både Mussolini og Hitler, sa han at han skrev sitt program i Russland i 1918. Han var en forfekter av den nordiske rases rett til å lede verden fordi den var den eneste som kunne lede. Men samtidig hevdet han at de nordiske ledere som ledet det nordiske land Norge, Kongen, regjeringen etc., var de usleste ledere som noensinne var satt til å styre et land. Når det gjaldt rase og blod, var det som hos Hitler, hans hjerne funksjonerte ikke lenger.

Når man tar i betraktning alle de selvmotsigelser Quisling hadde viklet seg inn i, og det fellende bevismateriale som det hadde lyktes påtalemyndigheten å samle, var hans eget forsvar en mesterlig prestasjon. Det lyktes aldri hverken lagmannen eller aktor å målbinde ham på noe vesentlig punkt. Når han tilsynelatende var kjørt helt fast, svarte han gjerne: «Nei, det var ikke på den måten», og satte så avsted nedover en annen gate. Et kort utdrag av eksaminasjonen vil gi et inntrykk av hans måte å svare på. — Det blir forelagt en skriftlig klage til tyskerne i Quislings navn over at de tyske bidrag er stoppet. Forhøret skrider fram som følger:

Lagmannen: «Ble det stilt noen midler til Deres disposisjon?»

Quisling: «Jeg har ikke kjennskap til det.»

L.: «Har De kjennskap til at det ikke ble stilt til Deres disposisjon siden De klager over . . . »

Q.: «Rikskommissæren sperret alle våre midler for å øve økonomisk press på oss.»

L.: «Dette kan se ut som det er stilt midler til Deres disposisjon. Fikk De penger av tyskerne før 9. april? Svar nå på det.»

Q.: «Jeg vet ikke.» [sic!]

L.: «Hvordan kan De da la Schickedanz skrive dette hvis De ikke har noe kjennskap til det?»

Q.: «Jeg kjenner ikke detaljene ved det.»

L.: (siterer fra brevet): «Etter at jeg på grunnlag herav hadde utbygd min organisasjon og særlig presseorganet «Fritt Folk», ble de videre nødvendige pengemidler ikke lenger stilt

til min disposisjon' — det betyr at De tidligere hadde fått midler etter alminnelig både tysk og norsk språkbruk. Dette punkt kan da ikke Schickedanz ha diktet opp av seg selv, men det må være satt opp etter konferanse med Dem?»

Q.: «Jeg har ikke hatt noe med finansene å gjøre.»

Senere hevdet Quisling med stor styrke at han personlig hadde spart Norge for hundrer av millioner kroner — tallet varierte —, og da han ble motsagt påstod han at det var ekspedisjonssjefen i Finansdepartementet som ikke forstod seg på det. En kan sympatisere med lagmannen når han i mild desperasjon utbryter: «La oss nå forsøke å holde oss noenlunde klar i hodet!»

Det har vært hevdet at noen virkelig psykiatrisk undersøkelse av Quisling ble ikke foretatt. Og etter den teknikk moderne psykiatikere bruker, kan det kanskje være riktig. Men det ble innhentet uttalelser fra åtte leger, alle organiske undersøkelser som kunne foretas i levende live ble gjort, og to av legene som ble oppnevnt av retten som sakkyndige fulgte forhandlingene fra første dag til siste. Legene var enig om at Quisling var ikke sinnssyk, og ikke viste tegn på å være det. Det er en feil, etter min mening, at der ikke ble foretatt obduksjon av liket. Men denne forsømmelse kunne av gode grunner ikke ha noen innflytelse på det spørsmål dommerne måtte stille seg: er han ansvarlig for sine handlinger eller ikke?

Det kan naturligvis i sin alminnelighet sies at en mann som er i den grad uhemmet i sin tale og gjerning som Quisling ble, er «galen» for å sitere en av de svenske iakttagere under prosessen. Men spørsmålet har i virkeligheten kun akademisk interesse. Det finnes nemlig ikke noen lege i Norge, og neppe noen i noe annet land, som kunne funnet lovhjemmel for å sperre Quisling inne før krigen — altså før hans forræderi kom fram i dagen. Og hvilket vergeråd i verden ville ha tatt seg av dette barn fra et «velstående og harmonisk hjem», eller av denne unge gutt som tok de beste eksamener, var et mønster i oppførsel og var beundret av sine kamerater? Med mindre man skal sette hele samfunnet under preventiv mental observasjon, vil det fortsatt bli en sak for rettsvesenet og ikke for de medisinske autoriteter å ta seg av tilfelle som Quislings.

Nei, det uhyggelige ved Quisling er ikke hans abnormalitet, men hans uhyggelige form for normalitet: forstørrelse av egne opplevelser, idealisering av egne motiver, fortrenning av egen skyldfølelse, higen etter berømmelse, etter å bli elsket — kanskje dyrket — — Ja hvem av oss sitter ikke løne med disse tilbøyeligheter bare ikke i samme overveldende potens?

Quislings ulykke var at han hadde ikke tilpasningsevne som svarte til hans styrke og sjelsevner for øvrig. Hans begavelse kan ikke karakteriseres som bare «reseptiv» Nansens uttrykk «ypperlig» sikter til hans eksekutive arbeid i Ukraina. Og man ser i retten at han har usedvanlig intuisjon. Hvis det sies noe som kan bli farlig for ham, er han straks rede med innvendinger og bortforklaringer. Han kan også gi meget gode vurderinger — hva artikkelen om Russland i 1923 er et eksempel på. Dette er egenskaper som går utover en utelukkende reseptiv begavelse.

Men denne «fører» kunne ikke gjøre seg gjeldende. Til hans «Geltungssucht» svarte ingen «Geltungsfähigkeit» — hans trang til å hevde seg utløstes ikke av noen tilsvarende evne. Han er derfor forutbestemt til å bli hva aktor meget riktig kalte en «tilhengerfører». Nansen — Kolstad — Prytz — Hildisch — Hitler. Han begynte med å hekte sin vogn til en lysende stjerne og endte med å spende den til den svarte selv.

Om og om igjen under sin forklaring utbryter Quisling: «man kan tro hva man vil, men slik er det . . .» eller «man kan gjøre hva man vil, men jeg har rett . . .» Dette peker tilbake på ungdomsårene, og ikke bare på hans men på alles. Det er en ytringsform som ikke er uvanlig for den som føler evnene i seg, men som ennå ikke har lært å hevde seg i samfunnet med de midler og på den måte som samfunnet tilsteder.

Det mest karakteristiske ytre trekk ved Quisling var hans klossethet. Han famlet etter ordene. Riktignok for å finne fram til de adekvate uttrykk, som en av legene sa. Men han famlet dog. Hans skriftlige form var knudret, og i selskapelig omgang var han keitet. Han var den som ble sittende utenfor, enda han trodde han var den kunnskapsrikste og mest verdifulle. Han kunne vanskelig delta i en alminnelig samtale.

Hans normale ytringsform var monologen. Den kan passe for en diktator, men den passer iallfall ikke for en funksjonær. Dette var kanskje en av årsakene til at hans tidligere sjef Prytz, ordkjapp og beleven, dominerte ham så fullstendig. Enhver som har sett dem sammen kunne ikke unngå å bli slått av dette eiendommelige avhengighetsforhold. Men Prytz gav ham kompensasjon. For Prytz oppmuntret ham samtidig og drev ham fram.

Overfor alle andre mennesker som ikke forstod ham samlet Quisling et stadig økende fond av fortrenget krenkelse. Hans tale for retten formelig oser av bitterhet. Seks ganger umiddelbart etter hverandre bedyrer han at han føler ingen bitterhet mot generalstaben. Nei, ingen som helst bitterhet. Men tåpelig av dem var det, tilføyer han — men han føler ingen bitterhet! Dette er 22 år etterpå. Og skoleguttene som «forrådte» hans vennskap gjemmer han i sitt hjerte i 50 år, og når han trekker denne barnehistorie fram i retten formelig dirrer hans stemme av opphisselse: «Jeg slo ham så å si fordervet fordi han forrådte vårt vennskap!»

Det eneste Quisling ikke kunne fortrenge fra sitt sjelsliv var nemlig krenkelser. Han er det største offer vi har hatt i Norge for fornærmelsens martyrium. Når det gikk galt var han fornærmet fordi det ikke gikk godt. Men hvis det gikk godt var han fornærmet fordi det ikke gikk bedre. Han var krenket på arbeiderlederne som ikke hørte på hans råd i 1925, på engelskmennene som ikke lyttet til hans lokketoner i 1930 og 1939, men han var også fornærmet på tyskerne som faktisk hørte på ham i 1940. Hans egne ord er: «Jeg sa direkte til alle sammen at jeg forakter dere. Det tror jeg ikke mange nordmenn hadde våget å si til de øverste tyske embedsmenn. Men jeg sa til dem: jeg forakter dere, jeg kan reise til min gård i Telemarken . . .»

De fleste får jo kantene slepet av seg allerede i ungdomsårene. Quisling fikk det ikke, kanskje delvis fordi vennene satte ham «på en piedestal» som skolekameraten Ullmann uttrykte det. Det vekker til ettertanke at dette unaturlige uttrykk kan gjentas av en skolemann mellom 40 og 50 år etterpå. En fristes til å spørre seg selv i hvilken grad vårt skolevesen med dets sterke understreken av boklig lærdom og eksamensresultater, har bidradd til utviklingen av en

karakter som Quislings. Engelske gutter ville ganske sikkert ikke «satt ham på en piedestal». De ville forlangt at han skulle være med på deres sport og deres morro, ellers hadde de sikkert «knocked sense into him». Også det amerikanske samfunn med dets ubetingede krav til «sociability», altså omgjengelighet, hadde neppe latt denne «enstøingen» gå sine egne merkelige veier. Denne artikkel er ikke stedet til å diskutere mangler og fordeler ved norsk oppdragelse — fordelene er kanskje like store —, men problemet nevnes i denne forbindelse fordi det ikke lar seg komme forbi i og med forsvarsvitnenes utsagn.

Det har vært hevdet fra enkelte hold at Quislings innstilling i bunnen var idealistisk, at han på sin skakkjorte måte mente å gagne sitt land. Den kjente svenske advokat Hemming-Sjöberg sier i sin bok «Domen över Quisling»: «Om Quislings patriotism kan intet tvivel råda . . .» Og litt senere: «Han blev icke förrädare för vinning eller ära, hans förräderi bottnade i kärlek till hans land . . .» Om dette sier den enstemmige dom: «Det må ansees bevist at Scheidt har latt tilflytte tiltalte 200 000 riksmark i norske penger, og det er på det rene at Hagelin som ved nyttårsskiftet (1939/1940) flyttet til Oslo og tok inn på hotell utbetalte til tiltalte kr. 50 000 til kr. 70 000 som han hadde brakt med fra Tyskland. Retten er ikke i tvil om at også dette var bidrag fra de tyske myndigheter til tiltalte.» Til gjengjeld gav Quisling militære opplysninger til en oberst i den tyske generalstab seks dager før invasjonen begynte.

Selv disse fakta setter ikke nødvendigvis en stopp for diskusjonen om Quislings gode tro. Noen ville hevde at når han mottok penger og gav opplysninger så var også dette for å unngå blodsutgytelse, for å hindre ødeleggelse og dermed for i det lange løp å gagne landet. Skjønt han benektet de mer inkriminerende fakta, var hans forsvar nettopp bygd opp på dette resonnement. Argumentasjonen kan få et visst falsk skinn av gyldighet fordi mange bra nordmenn mente man burde gå ganske langt for å unngå nettopp blodsutgytelse og ødeleggelser.

Men Quislings, og hans forsvarers, resonnement er uriktig. Aktor hevdet — og fikk medhold av retten — at i lovens forstand omhandler den gode tro ikke det fjernere mål men kun

den umiddelbare hensikt. Hvis derfor den anklagede er seg bevisst at han bidrar til å levere landet i fiendevold, er han i ond tro, selv om han mener at dette vil være til gunst for hans land. Ja, man kan føye til, selv om det etterpå kan bevises at det materielt sett har vært til gunst for landet. Den som overgir en stilling eller styrke under krig for å spare liv, er ikke skyldfri fordi han oppnår sin hensikt. Hvis nemlig den enkeltes skjønn og ønsker skal settes over lovens bud og hensikt, blir enhver forræderilovgivning illusorisk. Førstevoterende i Høyesterett gav så klart uttrykk for norsk retts standpunkt i dette viktige spørsmål at en del av hans votum bør hitsettes. Dommer Fougner sier:

«Det lå i de norske statsmyndigheters hånd og hos dem alene å treffe bestemmelse om hvorledes den situasjon skulle møtes som tyskernes pågang på vårt land i tiden fra 8.—9. april og utover gjorde akutt. Ingen, heller ikke Quisling, kunne unngå å være klar over at den ting å legge hindringer i veien for de norske statsmyndigheters tiltak for å berge landet etter de linjer de besluttet å følge, og å yte den angripende fiende hjelp til å slå ned den norske motstand, var opprørende landsforræderisk ferd. Og dette gjaldt likefullt om domfelte, ut fra sitt personlige syn, fant den vei myndighetene valgte å følge, politisk eller militært uheldig. I tider og under forhold som dem det her er tale om, gjelder kravet om at den enkelte innordner seg under de lovlige organers beslutninger — kravet om lydighet og troskap mot den der lovlige representerer land og folk — absolutt og uavkortet.»

Til Høyesteretts domsbegrunnelse er det bare å tilføye at det absolutte lydighetskrav naturligvis forutsetter at de lovlige myndigheter handler i overensstemmelse med norsk lov og i pakt med norsk nasjonalfølelse. Hvis den norske regjering — som enkelte andre europeiske regjeringer — hadde bøyd seg for de tyske krav, ville man neppe etter krigens slutt ha sett Høyesterett dømme f. eks. forsvarerne av Hegra som sabotører og frifinne Quisling som ko-operatør. Den dypere liggende grunn for det uavkortede lydighetskrav var ikke bare regjeringens lovlighet, men det faktum at den handlet i overensstemmelse med folkets rettsfølelse.

Forsvareren reiste under saken et spørsmål som har ikke liten interesse også for andre saker. Advokat Bergh uttalte:

«Hverken i domstolen eller ved skranken finnes noen som deler de synsmåter, som tiltalte har følt seg kallet til å forfekte.» Dette er jo langt på vei til å antyde at dommerne i saken var ugilde. Faktisk var der også reist innsigelse mot lagmannens habilitet på grunn av hans stilling under krigen, som gikk sterkt imot Quislings syn. Høyesterett tok ikke innsigelsen til følge. Forsvarerens standpunkt synes overbevisende i første omgang. Det er helt riktig at Quisling ble dømt av sine motstandere, eller som forsvareren sa «menn som er kontrært innstilt til tiltaltes oppfatning og tankeverden.» Men gjelder ikke dette alle forbrytere? Ingen som forgår seg mot loven kan regne på å finne meningsfeller blant dommerne. Disse vil alltid — forhåpentlig — være kontrært innstilt forsåvidt det gjelder de i anklagen omhandlede forbrytelser. Hvorvidt de «deler de synsmåter, som tiltalte har følt seg kallet til å forfekte» er irrelevant. Quisling, så vel som enhver annen forbryter, dømmes nemlig ikke i Norge for sine synsmåter. Forsvarerens standpunkt grunner seg i virkeligheten på en sammenblanding av anklagedes meninger og handlinger. Quisling kunne levd til sine dagers naturlige slutt med den synsmåte at tyskerne var Norges redningsmenn, og førerprinsippet en velsignelse. At dommerne ikke deler dette syn gjør dem ikke inhabile, for det er ikke dette tiltalte anklages for. Det er først når man forsøker å omsette dette syn i handling, med virksom støtte for landets fiender, at man kommer opp imot norsk lov. Derfor skal det understrekes til slutt at Quisling ble ikke dømt for sine sympatier for en fremmed makt, eller fordi han var tilhenger av enevoldsstyre. Der går mange sådanne omkring på frifot i Norge den dag i dag. Quisling ble dømt fordi han hadde forbrutt seg mot norsk lov.

Benjamin Vogt.